

**НАРАЦІЯ У Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО ТА Я. ІВАШКЕВИЧА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ТИПУ:
КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ**

Здійснено аналіз нарації як засобу створення типу в "Записках из подполья" Ф. Достоевського та "Pasje Błędomerskie" Я. Івашкевича.

У сучасному та зарубіжному літературознавстві вже порушувалося питання про творчі зв'язки Я. Івашкевича та Ф. Достоевського. Насамперед про це з різною глибиною писали польські літературознавці: якщо Є. Лох лише зазначала близькість Я. Івашкевича до Ф. Достоевського [1: 62], то Р. Шибицький був одним із перших, хто визнав Івашкевича найбільш послідовним у Польщі продовжувачем традицій Ф. Достоевського [2: 262]. В українському літературознавстві з позицією Є. Лох зближується позиція Г. Вервеса, який підкреслював захоплення творами Ф. Достоевського [3: 252]. Московська дослідниця О. Цибенко ґрунтовно довела, що образи російської літератури, в тому числі й Ф. Достоевського, постійно супроводжували польського прозаїка [4: 245]. Висновки дослідників спиралися не лише на аналіз творів Я. Івашкевича, а й на його пряму оцінку Ф. Достоевського, про що свідчить однойменне есе, де письменник з любов'ю та захопленням писав про Ф. Достоевського та героїв його романів "Преступление и наказание" та "Идиот" [5: 526-534].

Уплив Ф. Достоевського Я. Івашкевич пізнав на собі вже в ранній період своєї творчості, адже провів багато часу в Києві, бував у Петербурзі і мав змогу читати оригінали. Треба підкреслити, що Я. Івашкевич одним із перших у польській літературі заговорив, не використовуючи цього поняття, про "петербурзький текст". "Петербург, – писав він, – всегда завораживал Достоевского. Я бы сказал, что Петербург вместе с Раскольниковым является героем "Преступления и наказания" [5: 528]. І цей факт не міг не відбитися на характері всієї художньої системи Я. Івашкевича, в тому числі й на способах нарації.

Аналіз критичної літератури та літературознавчих праць доводить, що досі ще недостатньо приділено уваги такому важливому аспекту, як зближення/розходження форм нарації в творчості обох письменників. Означена в назві проблема майже не вивчалася, тому мета статті полягає в тому, щоб розкрити нарацію як засіб створення типу людини з підпілля в повістях Ф. Достоевського "Записки из подполья" та Я. Івашкевича "Pasje Błędomerskie" ("Блендомерські пристрасті"). Досягнення мети ставить перед дослідником таке завдання:

- спираючись на основні категорії нараторології, охарактеризовані В. Шмідом, осмислити створений тип людини з підпілля Ф. Достоевським та Я. Івашкевичем, з'ясувавши їх зближення та розходження.

Для того, щоб виконати поставлене завдання, порівнюючи тексти Я. Івашкевича та Ф. Достоевського, доцільно враховувати критерії та типи нараторів, визначені В. Шмідом.

<i>Критерії</i>	<i>Типи наратора</i>
спосіб зображення	експліцитний – імпліцитний
Дієгетичність	дієгетичний – недієгетичний
ступінь обрамлення	первинний – вторинний – третинний
ступінь вияву	сильно – слабо виявлений
Особовість	особовий – безособовий
Антропоморфність	антропоморфний – неантропоморфний
Гомогенність	єдиний – розсіяний
вираження оцінки	об'єктивний – суб'єктивний
Інформативність	всезнаючий – обмежений знаннями
Простір	всюдисущий – обмежений місцезнаходженням
Інтроспекція	той, якого можна знайти – той, якого не можна знайти
Професійність	професійний – непрофесійний
Надійність	надійний – ненадійний

[6:78].

Проте, на наш погляд, для того, щоб не обтяжувати аналізу, слід об'єднати деякі типи нараторів, зокрема *особовий з антропоморфним, безособовий з неантропоморфним та всезнаючий зі всюдисущим*. Така теоретична база та результати досліджень дозволяють глибше зрозуміти особливості стилю Ф. Достоевського ("Записки из подполья") та Я. Івашкевича ("Pasje Błędomerskie"), ніж це робили польські критики та літературознавці. Деякі – хотіли вони того чи ні – стверджували певну вторинність Я. Івашкевича, зокрема, Е. Брайтер прямо говорить, що один із головних героїв роману "Pasje Błędomerskie" Каніцький – це тип героя, написаний на зразок героїв Ф. Достоевського [7: 4]. Можливо, до цієї думки Е. Брайтер дійшов тоді, коли порівняв майже однаково описані сцени самогубства Каніцького ("Pasje Błędomerskie") та Миколу Всеволодовича Ставрогіна ("Бесь") [8]. Але це не означає списання і простої подібності. Таке трактування дуже спрощене. Е. Брайтер не враховує, на нашу думку, навмисного наративного прийому Я. Івашкевича. Збіги опису самогубства Каніцького і Ставрогіна асоціативно нагадують весь комплекс морально-етичних проблем, які були поставлені Ф. Достоевським. Очевидно, Я. Івашкевич свідомо пішов таким шляхом, щоб показати, що Каніцький є варіантом інваріантного типу. Наведений приклад – не єдиний випадок, коли Я. Івашкевич підкреслює свої перегуки з Ф. Достоевським.

Такий перегук є характерним для нараційної системи Я. Івашкевича, крім того, це характеризує особливості його індивідуального стилю. Такі перегуки відбуваються на різних рівнях, у тому числі й на синтаксичному. Так, Я. Івашкевич використовує для вираження почуттів героїв повтори синтаксичних конструкцій. Порівняй: "Я человек больной... Я злой человек. Непривлекательный я человек..." [9: 99]; "Przecież ja nic nie umiem, przecież ja nic nie widziałem..." , "A jakże ja mogę, a jakże ja mogę, a jakże ja mogę wybaczyć panu taką krzywdę, taką krzywdę mojego dziecka..." [10: 225, 236]. У "Бесах" Ф. Достоевський фактично продовжує тему підпілля, підкреслюючи тим самим її актуальність. Я. Івашкевич добре її розумів, що й було відзначено Р. Пшибильським, але, характеризуючи Каницького, польський критик більш реально, ніж Е. Брайтер, поцінував характер впливу російського письменника на Я. Івашкевича. Р. Пшибильський правильно трактував образ Каницького, як сучасну людину з підпілля [2: 315]. У той же час зауважимо, що Р. Пшибильський не зміг виразно показати, що Я. Івашкевич ставив свої завдання і створив польський тип людини з підпілля. У зв'язку з цим з'явилася потреба, спираючись на сучасну літературознавчу методологію – зокрема, вчення про нарацію, – скоригувати висновки не лише Е. Брайтера, але й Р. Пшибильського, і тим самим пізнати реальні взаємодії художніх світів Ф. Достоевського та Я. Івашкевича, за допомогою яких Ф. Достоевським та Я. Івашкевичем були створені два типи людини з підпілля. Точніше треба говорити про те, що Я. Івашкевич дивився на свого героя крізь призму ідей та образів Ф. Достоевського, який фактично, стимулював образотворчий процес автора "Pasje Błędomerskie". Я. Івашкевич, по суті, вступав у діалог з Ф. Достоевським і ніде не втрачав своєї оригінальності. Ця думка знаходить своє підтвердження під час зіставлення нарративних систем Ф. Достоевського та Я. Івашкевича. Натяк на нарративну систему Ф. Достоевського дає можливість Я. Івашкевичу представити Каницького типом, який є дзеркальним відображенням персонажу "Записок из подполья".

М. Наседкін слушно зазначає, що "подпольный человек, если смотреть на него как на человека, не таков подлец, дегенератик и циник, каковым представляется с первого взгляда и по его словам" [11]. Щодо Каницького, то навпаки – він не такий благородний, яким його вважали. Аналізуючи далі, М. Наседкін продовжує: "подпольный человек относится к типу "лишних людей", але з іншим змістовим наповненням [11]. Каницький нагадує їх лише частково, зовні. Якщо герой Ф. Достоевського вважав, що "Я не только злым, но даже и ничем не сумел сделаться: ни злым, ни добрым, ни подлецом, ни честным, ни героем, ни насекомым" [9: 100], то Каницький так не думав. Леопольд, на відміну від персонажа Ф. Достоевського, зовсім не був упевнений у тому, що "умный человек девятнадцатого столетия должен и нравственно обязан быть существом по преимуществу бесхарактерным..." [9: 100]. Хоча персонаж Я. Івашкевича й зізнається, що нічого не зміг зробити, але насправді хвилювало його інше – неможливість зайняти вигідне становище в суспільстві (Див. діалог з Розою [10: 242]). Польський тип людини з підпілля відрізняється від такого типу у Ф. Достоевського. Щоб підкреслити цю різницю, Я. Івашкевич створює такі ситуації, в яких Каницький, через сприйняття інших персонажів, власних учинків і слів постає як нікчема. Герой же Ф. Достоевського саморозкривається та самопізнається. Якщо, за М. Бахтіним, у Ф. Достоевського "человек из подполья более всего думает о том, что о нем думают и могут думать другие, он стремится забежать вперед каждому чужому сознанию, каждой чужой мысли о нем, каждой точке зрения на него" [12: 134], то персонаж Я. Івашкевича байдужий до цього всього. Отже, якщо герой Ф. Достоевського, викриваючи сам себе, намагається таким чином вийти з підпілля, то персонаж Я. Івашкевича, маскуючись, заганяє себе в нього ще глибше. Таким чином, доречно стверджувати не лише про подібні, а й про різні способи нарації та наративності в обох письменників.

У "Записках из подполья" наратор дієгестичний та експліцитний, тобто оповідь ведеться від "я", який самопрезентується і є головним героєм твору: "Непривлекательный я человек... Я уже давно так живу – лет двадцать... В то время мне было всего двадцать четыре года. Жизнь моя уж тогда была угрюмая, беспорядочная и до одичалости одинокая. Я ни с кем не водился и даже избегал говорить и все более и более забивался в свой угол... Через четверть часа я бегал взад и вперед в бешеном нетерпении по комнате, поминутно подходил к ширмам и в щелочку поглядывал на Лизу..." [9: 99, 124, 175].

Наратор в Я. Івашкевича іншого типу – *недієгестичний*. Він виконує функцію "анонімного хронікера" [6: 91], який і розповідає про події та характеризує Каницького не тільки прямим, але й опосередкованим шляхом: "Gdy Kanicki zajechał przed dwór w Błędomerzu, było już prawie zupełnie ciemno... Koni zajechały cicho i Kanicki miał czas spojrzeć dokładnie na obie strony podjazdu: nikt nie wychodził na jego spotkanie... Kanicki wstał w znakomitym humorze... Jak powiedziałem, życie Kanickiego nie miało w sobie ani żdźbła majestatu... W Warszawie pan Tadeusz zatrzymał się nie w starym zamoyllańskim mieszkaniu na Wiejskiej, ale w małym jakimś hotelu na Chmielnej..." [10: 9, 26, 91, 253]. Об'єктивний вечірній пейзаж асоціативно наштотує на думку про темні, непрояснені сторони його натури і способу життя. Ф. Достоевський, характеризуючи свого героя, віддає певну перевагу в нарації саморозкриттю. Я. Івашкевич тільки частково використовує цей прийом. Каницький, так само як і герой Ф. Достоевського, доводить, що він ніщо: "Я даже насекомым сделаться не смогу" [9: 100], "...ja nie wiem, gdzie dobro, a gdzie zło...".

Якщо Ф. Достоевський, характеризуючи свого героя, тяжіє до прямого саморозкриття, то Я. Івашкевич іде опосередкованим шляхом. Герой Ф. Достоевського доказує, що він ніщо, на відміну від героя Я. Івашкевича, який хоча й те саме ніщо, проте глибоко це приховує.

Характерно, що твір Я. Івашкевича, так само як і Ф. Достоевського, починається з опису обставин (стану природи, людини, кольорів, відчуттів тощо). Такий опис у подальшому є головним ключем розкриття змісту глави, а значить, і образів героїв. Так, опис природи водночас є опосередкованою характеристикою Каницького, його песимістичне сприйняття світу та відчуття своєї зайвості: "park stał niebieski... goły drzewa... czarne linie rozmokłego gruntu... niebieska pomroka" [10: 9], "W redakcji nie potrzebował dziś być, premiery żadnej nie było, w domu nikt nie czekał..." [10: 14].

Наратор Я. Івашкевича наближається до автора. Інакше у Ф. Достоевського, де наратор також починає з опису, але це вже опис-характеристика головного героя, а не стану природи. *‘Я суверен до крайности. Теперь мне сорок... Я был груб и находил в этом удовольствие... чувствовал неуголимое наслаждение, когда удавалось кого-нибудь огорчить’* [9: 99]. Але раптово наратор-персонаж себе спростовує: *‘Это я наврал про себя давеча, что я был злой чиновник. Со злости наврал’, ‘Я не только злым, но даже и ничем не сумел сделаться: ни злым, ни добрым, ни подлецом, ни честным, ни героем, ни насекомым”, “Я, например, ужасно самолюбив. Я мнителен и обидчив..., но, право, бывали со мною такие минуты, что если б случилось, что мне бы дали пощечину, то, может быть, я был бы даже и этому рад”* [10: 101, 104].

Інша характерна риса, яка привертає до себе увагу – це те, що обидва письменники розпочинають оповідь з активних дій. "Kanicki zajeħał przed dwór", "Kanicki wstał... ", "Kanicki przyszedł... ", "W maju Kanicki cierpiał na bezsenność... " [11: 9, 26, 52, 142]; "Я думаю...", "Мне хочется рассказать...", "Я, конечно, шучу...", "Но кончилась полоса моего развратика, и мне становилось тошно...", "Я застал у него моих школьных товарищей..." [9: 99, 101, 117, 132, 135]. Зауважимо, що вже це впливає на змістову функцію нарративної ритміки, яка дає змогу уявити образ нестатичного героя, що перебуває в постійному русі.

Звернення Я. Івашкевича до нарративних структур Ф. Достоевського сприяє процесу переосмислення звичних стереотипів, як писав Р. Гуральдіні у своїй праці "Человек и вера" (Брюссель, 1994): "Мы решительно отмежевываемся от древнего заблуждения, чреватого дня Запада гораздо более роковым последствием, чем кажется на первый взгляд: от приравнивания "формы" к "сути", "ценности", "истинности" со всеми вытекающими отсюда последствиями [Цит.: 13: 469].

На завершення треба підкреслити, що визначена проблема нарації в творчості Ф. Достоевського та Я. Івашкевича є важливою не лише з точки зору художньої форми.

Отже, звернення Я. Івашкевича до нараційних структур Ф. Достоевського є важливою ознакою стилю польського письменника. Таким чином, Я. Івашкевич не лише створює тип польської людини з підпілля, а й вступає в продуктивний діалог з Ф. Достоевським, і тим самим активізує боротьбу сучасної людини за гуманізацію її буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Loch E. Między autorem-narratorem-bohaterem a czytelnikiem. Studia o nowelistyce polskiej XIX i XX wieku. – Lublin, 1991. – 240 с.
2. Przybylski R. Eros I Tanatos. Proza Jarosława Iwaszkiewicza. – Warszawa: Czytelnik, 1966.
3. Вервес Гр. Ярослав Івашкевич. Літературно-критичний нарис. – К.: Наукова думка, 1978. – 222 с.
4. Цыбенко Е. Из истории польско-русских литературных связей XIX – XX вв. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 280 с.
5. Івашкевич Я. Достоевский // Івашкевич Я. Избранное. – М.: Художественная литература, 1987. – С.526-534.
6. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
7. Breiter E. Tragedia Zamoufy.//Wiadomości Literackie. – 1938. – №18. – С. 4
8. Достоевский Ф. Полн. собр. соч.: В 30 томах. – Л.: Наука, 1974. – Т. 10.
9. Достоевский Ф. Полн. собр. соч.: В 30 томах. – Л.: Наука, 1973. – Т. 5.
10. Iwaszkewicz J. Pasje Błędomierskie. – Warszawa: Czytelnik, 1956. – 320 с.
11. Наседкин Н. Подпольный человек Достоевского как человек // Вестник ТГУ, 1998. – Вып. 2 // www.niknas.by.ru/dost_pod.html
12. Бахтин М. Проблемы творчества Достоевского. – Л.: Прибой, 1929.
13. Степанян К. "Сознать и сказать": Реализм в высшем смысле как творческий метод Ф.М. Достоевского. – М.: Раритет, 2005. – 512 с.

Базылян А.А. Наррация у Ф. Достоевского и Я. Івашкевича как средство создания типа: компаративный аспект

В статье осуществлен анализ наррации как средства создания типа в "Записках из подполья" Ф.Достоевского и "Pasje Błędomierskie" Я.Івашкевича.

Bazylian A.A. Narration in F. Dostoevsky's and I. Ivashkevych's works as a means of type formation: comparative aspect.

The article analyses narration as a means of type formation in 'Notes from Underground' by F. Dostoevsky and 'Passionately of Blendomez' by I. Ivashkevych.